

Place of the institute of providing evidence in the process of proof in the civil process of Ukraine

Місце інституту забезпечення доказів у процесі доказування у цивільному процесі України

Yevhenii Liezin

Key words:

proof in the civil process, stages of proof in the civil process, provision of evidence, place of evidence in the process of proof.

Ключові слова:

доказування у цивільному процесі, стадії доказування в цивільному процесі, забезпечення доказів, місце забезпечення доказів в процесі доказування.

Постановка проблеми. Інтенсивність розвитку суспільства вимагає вироблення нових та вдосконалення старих підходів до регулювання суспільних відносин, як запорука сталого розвитку. Завдання, які ставить перед наукою юридична практика, стимулює її до вироблення нових поглядів на застосування юридичних механізмів та прийомів, що є особливо актуальними у часи реформування цивільного процесу. Проте знань, які має нині наука, не завжди вистачає для надання правильних відповідей на поставлені запитання. Так, зокрема змінюється і бачення забезпечення доказів у цивільному процесі України, проте для того, щоб дійсно ефективно використовувати його потенціал, необхідно насамперед зрозуміти його роль та місце у процесі доказування. Отримання відповіді саме на ці важливі запитання дозволить значно збільшити ефективність використання інституту надалі.

Аналіз останніх досліджень. Дослідженням доказів та доказування у цивільному процесі України займалися В.Д. Андрійцьо, О.О. Бадила, О.О. Грабовська, О.С. Захарова, І.О. Ізарова, В.В. Комаров, С.Я. Фурса, М.Й. Штефан та інші. Комплексне вивчення місця та ролі інституту забезпечення доказів у процесі доказування України не проводилось.

Метою статті є аналіз сутності процесу доказування, дослідження стадій процесу доказування, визначення місця та ролі забезпечення доказів у процесі доказування.

Виклад основного матеріалу. Доказування у цивільному процесі – процес надскладний для розуміння та осягнення у повному обсязі, що породжує наукові дискусії та різноманіття поглядів науковців на нього.

Даючи визначення поняття доказування, О.О. Грабовська стверджує, що це урегульована масивом законодавства діяльність сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, спрямована на обґрунтування вимог чи заперечень. Роль суду у даній сфері правовідносин – встановлення фактів та обставин, на які сторони та інші особи, які беруть участь у справі, посилаються в обґрунтування своїх вимог та заперечень, у спосіб, передбачений законом¹. З цим слід погодитись як з суттю цієї діяльності, її метою та розподілом ролі суб'єктного складу.

Інше розширене поняття доказування, дане М.Й. Штефаном, зазначає, що це пізнавальна і розумова діяльність суб'єктів доказування, яка здійснюється в урегульованому цивільному процесуальному порядку і спрямована на з'ясування дійсних обставин справи, прав та обов'язків сторін, встановлення певних обставин шляхом ствердження юридичних фактів, зазначення доказів, а також подання, прийняття, збирання, витребування, дослідження і оцінки доказів².

¹ Грабовська О.О. Доказування у цивільному процесі України: проблеми теорії і практики : [монографія] / О.О. Грабовська. – Київ : Юрінком інтер, 2017. – С. 37.

² Штефан М.Й. Цивільне процесуальне право України: Академічний курс : [підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] / М.Й. Штефан. – К. : Ін Юре, 2005. – С. 279.

Такі підходи до розуміння поняття доказування дозволили дослідникам виокремити базові стадії процесу доказування, як діяльності для їх подальшого аналізу.

Такими стадіями є: 1) твердження про факти 2) зазначення доказів; 3) подання доказів; 4) витребування доказів; 5) дослідження доказів; 6) оцінка доказів. Слід зазначити, що існують і інші класифікації стадій, однак до уваги нами вони братися не будуть, оскільки є або занадто вузькими, або занадто розширеними. Виділення цих ступенів охоплює весь процес (послідовність) логічної та процесуальної діяльності сторін, яка, на наш погляд, може мати місце як у досудовій стадії, так і на стадії розгляду справи.

Твердження про факти являє собою те, що на обґрунтуванні позову зазначаються юридичні факти, які породжують, змінюють або припиняють права та обов'язки³. О.О. Грабовська, у свою чергу, доречно стверджує, що факти та обставини обґрунтовуються не тільки у позові, як підставі відкриття провадження у справі, а й на інших стадіях та в інших процесуальних документах – заявах, клопотаннях, висновках тощо. При чому таке обґрунтування є не правом, а обов'язком особи⁴, з чим ми безперечно погоджуємось. Таким чином, за своєю суттю, це є стадія, яка виходить за межі стадії судового розгляду, та починається з моменту виникнення в особи наміру судового захисту прав. Логічною стороною процесу доказування на цій стадії є визначення кола обставин та фактів, доведення яких дозволить захистити порушене право. Процесуальною стороною є фіксація фактів і обставин у відповідних процесуальних документах для обґрунтування позиції особи.

Наступною стадією доказування за наведеною класифікацією є зазначення доказів. М.Й. Штефан, спираючись на п. 6 ч. 2 ст. 119 ЦПК України, визначає цю стадію як інформацію, повідомлення про конкретні засоби доказування, на підставі яких підтверджуються наявність чи відсутність викладених обставин, що обґрунтовують вимоги і заперечення сторін⁵. Погоджується з таким твердженням і В.В. Комаров, вказуючи, що ця стадія характеризується вказівкою на докази сторін та інших осіб, які беруть участь у справі і які слід залучити до справи. Отже, логічною стороною цієї стадії є визначення кола засобів доказування, якими слід доводити обставини та факти, а також поєднання доказів та обставин і фактів, що потребують доведення у справі. Процесуальною стороною є посилення особи на докази як підтвердження дійсності обставин і фактів у процесуальних документах. Зазначення доказів є обов'язком сторони підтвердити кожну обставину у силу приписів норм ЦПК України.

Подання доказів – це стадія означає безпосередню передачу доказів сторонами та іншими учасниками, що беруть участь у справі, у розпорядження суду⁶. Така дія у контексті доведення є обов'язком сторін, виходячи з приписів норм ст. 131 ЦПК України⁷, ст. 84 нового ЦПК⁸, за якою «сторони зобов'язані подати свої докази до суду до або під час попереднього судового засідання у справі, а якщо попереднє судове засідання у справі не проводиться, – до початку розгляду справи по суті». Виключенням з цього правила є ситуація, коли сторона доведе, що докази подані несвоєчасно з поважної причини⁹. Таким чином подання доказів має процесуальний характер та є обов'язком, з одного боку, та правом сторони на безпосередню подачу доказів як матеріальний засіб реалізації обов'язку, з іншого боку, у силу положень ч. 1 ст. 27 ЦПК, ст. 44 нового ЦПК¹⁰ України.

Стадії подання доказів передує, а у певних випадках включається у неї, процес їх збору, що являє собою процес заволодіння особою доказами з метою їх подальшого передання до суду. Слід зазначити, що ряд науковців збирання, подання та розкриття доказів об'єднують в одну стадію, не заглиблюючись у

³ Штефан М.Й. Цивільне процесуальне право України: Академічний курс: [підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] / М.Й. Штефан. – К.: Ін Юре, 2005. – С. 280

⁴ Грабовська О.О. Доказування у цивільному процесі України: проблеми теорії і практики: [монографія] / О.О. Грабовська. – Київ: Юрінком інтер, 2017. – С. 365

⁵ Штефан М.Й. Цивільне процесуальне право України: Академічний курс: [підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] / М.Й. Штефан. – К.: Ін Юре, 2005. — С. 280

⁶ Комаров В.В. Курс цивільного процесу: підручник / [В.В. Комаров, В.А. Бігун, В.В. Баранкова та ін.]; за редакцією В.В. Комарова. – Х.: Право, 2011. – С. 480

⁷ Цивільний процесуальний кодекс України // ВВР. – 2005. – № 32. – Ст. 442

⁸ Проект Закону про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів. Текст закону до другого читання. [Електронний ресурс] – режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61415

⁹ Цивільний процесуальний кодекс України // ВВР. – 2005. – № 32. – Ст. 442

¹⁰ Проект Закону про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів. Текст закону до другого читання. [Електронний ресурс] – режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61415

наукову дискусію щодо необхідності об'єднання цих процесів, або виділення збирання доказів як окремої стадії доказування. Тому особливо зазначимо – збір доказів, на наш погляд, є абсолютним правом особи та безпосередньо кореспондує праву та обов'язку на подання доказів.

Однак не завжди докази, які необхідно подати, знаходяться у володінні особи, що виключає можливість особи, яка їх зазначає самотужки, законним чином заволодіти доказом. Наприклад, проект землеустрою щодо відведення земельної ділянки як доказ у справі зберігається у службі Держгеокадастру та особі не видається. Інша сторона може свідомо утримувати доказ з метою неможливості доведення фактів. Ще однією ситуацією, яка може унеможливити подання доказу, є його перебування на межі зникнення, наприклад: важливий свідок може померти внаслідок хвороби; пляма від затоплення сусідами квартири може висохнути; речі, котрі швидко псуються, можуть остаточно зіпсуватися; інформація на сайті може бути видалена внаслідок прояву інтересу опонента до знищення доказу, наприклад, відомості, що шкодять діловій репутації, можуть бути оперативно видалені з мережі; інша сторона може відремонтувати автомобіль з суттєвим завищенням вартості ремонту, тощо.

Такі ситуації є певними аномаліями, котрі виходять за межі ідеальної процедури доказування у змагальному цивільному процесі. Вбачається, що щодо таких ситуацій можливо зробити певну умовну класифікацію.

Так, за часовими рамками їх можна розподілити на ті, за яких подання доказів особою вже є неможливим, або ті, подання яких стане неможливим у майбутньому.

За впливом інтересів інших осіб – ті, які безпосередньо залежать від інтересу інших осіб та їх волі (суб'єктивними факторами), та ті, які обумовлені певними об'єктивними факторами.

За способом подолання аномалії, що обумовлено застосуванням різних механізмів у залежності від форми засобу доказування – витребування, огляд, допит свідків, призначення експертизи тощо.

За способом (механізмом) реалізації права – ті ситуації, за яких є необхідний примус у вигляді судового втручання (як юрисдикційний), та (як не юрисдикційний) ті, де таке втручання не є необхідним (останнє залежить від приведення доказу до правильної процесуальної форми у контексті належності, допустимості, достовірності та повноти, у цивільному процесі та можливості розширення змісту інституту забезпечення доказів на надання йому цих ознак, що буде досліджуватись нами пізніше).

Для подолання цих аномалій законодавчий масив встановлює певні механізми захисту права особи на збір доказів для їх подальшого подання до суду, що, на наш погляд, є способом державної охорони цього права особи. Це виражається у пасивній діяльності суду щодо сприяння сторонам та іншим учасникам за умови їх активності реалізовувати свої права. Комплекс таких механізмів охоплює інститут забезпечення доказів. Застосування цих механізмів є можливим як до, так і після відкриття провадження у справі.

Наступною стадією за виділеною М.Й. Штефаном послідовністю є витребування доказів. Описуючи цю стадію, він вказує: «якщо поданих доказів недостатньо, суд за їх (сторін та інших осіб, які беруть участь у справі – автор) сприяє у витребуванні таких доказів... На сторони покладений обов'язок подати у встановлений судом строк свої докази чи повідомити про них суд до або під час попереднього судового засідання у справі. Якщо у сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, виникли складнощі щодо отримання доказів, суд за їх клопотанням повинен витребувати такі докази»¹¹. Доречно у цьому випадку видається позиція О.О. Грабовської про те, що витребування доказів – спосіб сприяння суду у доказуванні сторонам та іншим особам, які беруть участь у справі, а не стадія доказування, як заведено вважати, оскільки доказування це діяльність сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, а не суду¹². Погоджуючись з таким твердженням, слід додати, що витребування доказів, по-перше, відбувається з ініціативи сторін та інших осіб, які беруть участь у справі. По-друге, витребування може відбуватися на декількох попередніх стадіях. По-третє, як зазначалось вище, є інструментом охорони права особи на подачу доказів та спрямоване на реалізацію відповідного обов'язку. Цей інструмент не виходить безпосередньо з обов'язку та є допоміжним елементом процесу доказування, адже в іншому випадку відбудеться безпідставне поглиблення втручання суду у справу, що є невиправданим з точки зору принципів змагальності та диспозитивності.

¹¹ Штефан М.Й. Цивільне процесуальне право України: Академічний курс : [підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] / М.Й. Штефан. – К. : Ін Юре, 2005. – С. 281

¹² Грабовська О.О. Доказування у цивільному процесі України: проблеми теорії і практики : [монографія] / О.О. Грабовська. – Київ : Юрінком інтер, 2017. – С. 383

Тож, коли докази зібрані і подані, починається наступна стадія – дослідження доказів, «тобто безпосереднє сприйняття і вивчення складом суду у судовому засіданні інформації про фактичні дані, представлені сторонами й іншими особами, які беруть участь у справі, за допомогою засобів доказування на підставі принципів усності й безпосередності. Процес дослідження доказів полягає у поєднанні емпіричної і логічної діяльності суду, спрямованої на пізнання фактичних даних, їх змісту і достовірності, процесу їх формування, збереження і забезпечення»¹³.

Як бачимо, зміст цього процесу до суб'єктів дослідження доказів відносить тільки суд, що є вірним з процесуальної точки зору. Вбачається також, що дослідження доказів у контексті їх сприйняття починається під час стадії судового розгляду, що підтверджується ч. 1 ст. 179 ЦПК України, ч. 1 ст. 230 нового ЦПК¹⁴. Однак така розумова діяльність як логічна складова присутня і до судового розгляду, адже докази сприймаються насамперед особою, яка їх подає, а потім сторонами та іншими особами, що беруть участь у справі, з моменту їх отримання у силу вказівки на розкриття доказів.

Останньою стадією вказаної класифікації є оцінка доказів, що являє собою розумову діяльність суб'єктів доказування, що ґрунтується на законах логіки і процесуального права. За законами логіки суб'єкти доказування аналізують докази – кожен окремо, у сукупності, взаємозв'язку, єдності та суперечності¹⁵.

За іншою точкою зору, оцінювання доказів є процесуальною діяльністю суду, що пов'язана із застосування норми матеріального права відповідно до доведених перед судом на підставі доказів юридико-фактичних обставин цивільної справи. У цьому розумінні оцінка доказів спрямована суто на: 1) з'ясування наявності фактичних обставин; 2) висновки про правову кваліфікацію встановлених судом фактів і відносин; 3) правовий і фактичний висновок по справі у цілому¹⁶.

ЦПК України не містить визначення поняття оцінки доказів, про оцінку доказів законодавець згадує у ст. 212 ЦПК, ч. 1 ст. 80 нового ЦПК¹⁷ – Суд оцінює докази за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному, об'єктивному та безпосередньому дослідженні наявних у справі доказів. Суд оцінює належність, допустимість, достовірність кожного доказу окремо, а також достатність і взаємний зв'язок доказів в їх сукупності.

Так, остання позиція авторів та законодавця, нашою думку, що оцінка доказів є виключною прерогативою суду, однак з таким твердженням погодитись не можна, адже оцінка доказів як розумова діяльність сторін та осіб, що беруть участь у справі є невіддільною частиною кожної стадії доказування.

Сторона, яка подає докази, заздалегідь має оцінити докази, крім іншого, на їх належність, допустимість, достовірність, повноту та забезпечити ці якості. Адже малоімовірно є взагалі можливість особи довести свої твердження без глибокої оцінки доказів, як і можливість опонента заперечити будь-що, не оцінивши перед цим вказівки на факти та обставини як свої, так і опонента. Тому все ж необхідно погодитись з першою позицією науковців, за якою докази оцінюються всіма суб'єктами доказування. Однак, якщо сторони здійснюють оцінку для отримання бажаного результату – ефективного захисту прав та інтересів, то суд здійснює таку оцінку для забезпечення справедливості та ефективності судочинства. Загалом логічно доцільним видається твердження про наявність інтересу сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, на стадії подачі доказів забезпечити їх належність, достовірність, допустимість та повноту у сукупності.

Теорія доказів почала свій розвиток ще у прадавні часи, дослідження сучасних науковців приводять їх до висновку, що докази – це категорія, що характеризується єдністю трьох елементів. Так, Б.П. Ратушна виділяє: 1) об'єктивний зміст, яким є фактичні дані, що інформують про обставини справи; 2) суб'єктивна

¹³ Штефан М.Й. Цивільне процесуальне право України: Академічний курс: [підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] / М.Й. Штефан. – К.: Ін Юре, 2005. – С. 281

¹⁴ Проект Закону про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів. Текст закону до другого читання. [Електронний ресурс] – режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61415

¹⁵ Штефан М.Й. Цивільне процесуальне право України: Академічний курс: [підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] / М.Й. Штефан. – К.: Ін Юре, 2005. – С. 283

¹⁶ Комаров В.В. Курс цивільного процесу: підручник / [В.В. Комаров, В.А. Бігун, В.В. Баранкова та ін.]; за редакцією В.В. Комарова. – Х.: Право, 2011. – С. 482

¹⁷ Проект Закону про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів. Текст закону до другого читання. [Електронний ресурс] – режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61415

форма, якою є процесуальна форма у вигляді процесуальних джерел; 3) процесуальний порядок одержання, дослідження та оцінки доказової інформації¹⁸.

Підсумовуючи ці елементи вкажемо, що доказами у судовому процесі визнаються фактичні дані, що містять інформацію про факти та обставини справи, котрі виражені у формі засобів доказування та одержані, досліджені і оцінені у передбаченому законом порядку, що є змістовними елементами доказів у судовому процесі.

У справі «Elsholz v. Germany» від 13.07.2000 р. ЄСПЛ вказав – завдання суду полягає у тому, аби переконатися, чи провадження у цілому було чесним, включаючи спосіб, в який було отримано докази. Інше рішення ЄСПЛ у справі «Blucher v. The Czech Republic» від 11.01.2005 р. говорить про те, що суд має встановити, чи гарантують представлені докази справедливий суд¹⁹.

Допустимість доказів розкривається у ст. 59 ЦПК України, ст. 79 нового ЦПК²⁰ – суд не бере до уваги докази, які одержані з порушенням порядку, встановленого законом. Обставини справи, які за законом мають бути підтверджені певними засобами доказування, не можуть підтверджуватись іншими засобами доказування.

Є.О. Харитонов, виділяючи загальний та спеціальний порядок допустимості, вказує «загальний характер допустимості означає, що у всіх справах повинна дотримуватися вимога про отримання інформації із визначених законом джерел і засобів доказування з дотриманням порядку збирання, представлення і дослідження доказів. Спеціальний характер допустимості – це правила, які приписують використання певних доказів для встановлення обставин справи або забороняють використання певних доказів (негативна допустимість). Позитивна допустимість може бути передбачена у випадках, коли закон зобов'язує провести судово-психіатричну експертизу, тощо»²¹.

Тобто йдеться про, по-перше, процесуальну відповідність засобів доказування фактам і обставинам, наприклад, у справах про звільнення ключовим доказом письмовий доказ – наказ про звільнення, який не можна замінити показаннями свідків, визначення розміру збитків у вартісному його вираженні – компетенція експерта тощо. По-друге, всі докази мають здобуватися законним шляхом – допит свідків може проводитись тільки у судовому засіданні, речові та письмові докази у разі їх знаходження в інших осіб може вилучити лише суд.

Таким чином механізми забезпечення доказів виступають також єдиним способом надання фактичним даним форми судових доказів, що є своєрідним «містком» між відомостями, засобами доказування та доказами у розумінні цивільного процесуального закону.

Достатність доказів, як було показано раніше, являє собою оцінку всіх доказів на предмет їх достатності для постановлення рішення у справі.

Достовірність доказів ЦПК України не містить опису цієї категорії тлумачення, знайти його можна у роботах науковців, які визначають її як добросовісність джерела²². Це поняття містить також правдивість та пов'язано, наприклад, з неправдивими показаннями свідка, невідповідності інформації першоджерелу тощо. Особливу цікавість у контексті даного дослідження викликають проблеми достовірності електронних доказів у контексті їх посвідчення, у цьому випадку видається доцільним говорити про те, що посвідчення нотаріусом, наприклад, паперової копії інтернет-сторінки, посвідчення копії документу керівником організації нагадує забезпечення доказів. Проте такі дії виходять за межі судового процесу, що викликає необхідність проведення подальших досліджень.

¹⁸ Ратушна Б.П. Докази, як основні інструменти судового пізнання / Б.П. Ратушна // Порівняльно-аналітичне право. – 2013. – № 2. – С. 166

¹⁹ Дудаш Т.І. Практика Європейського суду з прав людини : [навч. посіб.] / Т.І. Дудаш. – 2-ге вид., змінене і доповнене. – К. : Алерта, 2014. – С. 249.

²⁰ Проект Закону про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів. Текст закону до другого читання. [Електронний ресурс] – режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61415

²¹ Харитонов Є.О. Цивільний процес України : [навч. посіб.] / Є.О. Харитонов. – К. : Істина, 2012. – 472 с. [Електронний ресурс] – режим доступу: <http://westudents.com.ua/glavy/74390-2-sudov-dokazi-ponyattya-vidi-nalejnst-ta-dopustimst-dokazv.html>

²² Тертишніков В.І. Цивільний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / В.І. Тертишніков. – 2007. [Електронний ресурс] – режим доступу: <http://yport.inf.ua/stattya-212-otsinka.html>

Підсумовуючи вищевикладене зазначимо:

Забезпечення доказів відіграє значну роль у процесі доказування. З одного боку, це явище є сприянням з боку суду особам у доказуванні, а саме у здобутті необхідних доказів. З іншого боку, забезпечення доказів проявляється у реалізації особою свого абсолютного права на захист у контексті збирання доказів як складової його частини.

Окрім основної функції фіксації доказів, забезпечення доказів відіграє роль своєрідного «місточка» між даними та засобами доказування, а саме: дозволяє видозмінювати дані у засоби доказування, яким у результаті використання досліджуваного інституту надаються ознаки допустимості (дотримання процедури отримання), належності (заздалегідь перевіряється судом).

Маючи супровідний характер стосовно процесу доказування, використання механізмів забезпечення доказів прослідковується на стадіях зазначення та подання доказів. Застосовуються для подолання аномалій.

Анотація

У статті проводиться дослідження процесу доказування у цивільному процесі України, аналізуються окремі його стадії та визначається роль та місце інституту забезпечення доказів у ньому.

Summary

The article analyzes the process of proof in the civil process in Ukraine, analyzes its individual stages and defines the role and place of the institute to provide evidence in it.

Використана література:

1. Грабовська О.О. Доказування у цивільному процесі України: проблеми теорії і практики : [монографія] / О.О. Грабовська. – Київ : Юрінком інтер, 2017. – 504 с.
2. Дудаш Т.І. Практика Європейського суду з прав людини : [навч. посіб.] / Т.І. Дудаш. – 2-ге вид., змінене і доповнене. – К. : Алерта, 2014. – 448 с.
3. Комаров В.В. Бігун В.А. Баранкова В.В. та ін. Курс цивільного процесу : [підручник] / [В.В. Комаров, В.А. Бігун, В.В. Баранкова та ін.] ; за редакцією В.В. Комарова. – Х. : Право, 2011. – 1352 с.
4. Ратушна Б.П. Докази, як основні інструменти судового пізнання / Б.П. Ратушна // Порівняльно-аналітичне право. – 2013р. – №2. – С. 165-168
5. Тertiшніков В.І. Цивільний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / В.І. Тertiшніков. – 2007. [Електронний ресурс] – режим доступу: <http://yport.inf.ua/stattya-212-otsinka.html>
6. Харитонов Є.О. Цивільний процес України : [навч. посіб.] / Є.О. Харитонов. – К. : Істина, 2012 – 472 с. [Електронний ресурс] – режим доступу: <http://westudents.com.ua/glavy/74390-2-sudov-dokazi-ponyattya-vidi-nalejnst-ta-dopustimst-dokazv.html>
7. Штефан М.Й. Цивільне процесуальне право України: Академічний курс : [підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] / М.Й. Штефан. – К. : Ін Юре, 2005. – 624 с.
8. Цивільний процесуальний кодекс України // ВВР. – 2005. – № 32. – Ст. 442.
9. Проект Закону про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів. Текст закону до другого читання. [Електронний ресурс] – режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61415
10. Мельник М. Антикорупційне законодавство України: досвід застосування та проблеми вдосконалення / М. Мельник // Юридична Україна. – 2003. – № 6. – С. 64-69.
11. Модельный уголовный кодекс для государств-участников Содружества Независимых Государств (рекомендательный законодательный акт) : Принят Постановлением Межпарламентской Ассамблеи государств – участников Содружества Независимых Государств 17 февраля 1996 года. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://iacis.ru>

12. Некрасова Т.А. Коррупционная преступность в коммерческих организациях: криминологическая характеристика и предупреждение : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 – Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право / Т.А. Некрасова ; Российская правовая академия. – Москва, 2014. – 161 с.
13. Основные понятия и концепции антикоррупционной деятельности : [учебное пособие]. – Совет Европы, 2015. – 178 с.
14. Пустовіт Р.Ф. Теорія корупції в клептократичній економіці / Р.Ф. Пустовіт // Фінансовий простір. – 2015. – № 2. – С. 253-260. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fin_pr_2015_2_33.
15. Сисоєв Д.О. Зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми: кримінально-правова характеристика : дис ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Д.О. Сисоєв. – Київ, 2016. – 268 с.
16. Шмерлина И.А. Коррупция как диффузный институт / И.А. Шмерлина // Современные исследования социальных проблем (электронный научный журнал) [Modern Research of Social Problems]. – 2016. – № 11(67). – С.248-277. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://journal-s.org/index.php/sisp/article/view/9650>.
17. Шнитенков А.В. Ответственность за преступления против интересов государственной службы и интересов службы в коммерческих и иных организациях / А.В. Шнитенков. – СПб : Юридический центр Пресс, 2006. – 331 с.
18. Чугуніков І.І. Поняття злочинів у сфері службової діяльності: історія питання та сучасний стан проблеми / І.І. Чугуніков // Актуальні проблеми політики. – 2008. – Вип. 33. – С. 76-83.
19. Якимова С.В. Окремі сутнісні характеристики корупційної злочинної діяльності / С.В. Якимова // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки: збірник наукових праць. – 2016. – № 845. – С. 553–559.

Yevhenii Liezin,

*post-graduate student of the Department of Justice of the
Taras Shevchenko National University of Kyiv*